

GRUPUL SCITIC DIN TRANSILVANIA¹

VALENTIN VASILIEV

Grupul mormintelor în discuție aici — ce se înscrie ca un fenomen al Hallstatt-ului târziu de pe teritoriul României și al Transilvaniei în special — a preocupat și preocupă cercetătorii primei vîrste a fierului. În esență, cercetarea aprofundată a tuturor aspectelor acestui grup (rit, ritual, inventar etc.), contribuie nu numai la elucidarea particularităților sale, ci și la conturarea mai precisă a celorlalte grupe de pe teritoriul României, adică la cunoașterea globală și interpretarea mai adecvată, mai exactă, a epocii hallstattiene târzii de pe teritoriul României.

Cercetările arheologice arată că etapa finală a primei vîrste a fierului constituie perioada de cristalizare a culturii daco-getice care, din acest moment, se manifestă prin elemente și aspecte ce devin atît de caracteristice sau, în orice caz, suficient de caracteristice, încît permit separarea daco-geților de celelalte grupe din epoca hallstattiiană tîrzie de pe teritoriul României. Chiar dacă în cunoașterea culturii autohtone există și aspecte încă neelucidate (datorate mai ales insuficienței descoperirilor), se poate totuși afirma cu certitudine că singura cultură viabilă, ce se dezvoltă neîntrerupt pe teritoriul României, este cultura autohtonă. Viabilitatea culturii autohtone se reliefează și prin receptivitatea ei la anumite influențe străine, apropiate specificului ei, influențe care, deseori, i-au impulsionat evoluția (ne gîndim în primul rînd și în general la influența grecească, dar concret, acest fenomen poate fi sesizat în necropola autohtonă de la Ferigile, unde apar ca importuri sau, mai exact zis, ca împrumuturi, elemente de factură sud-tracică, illiră și chiar scitică). Dar există și un alt aspect care caracterizează și mai pregnant perenitatea și individualitatea specifică a culturii autohtone. urmărind evoluția culturii materiale de pe teritoriul României se poate observa că majoritatea, uneori totalitatea elementelor majore, **definito-**

¹ Lucrarea de față constituie textul comunicării prezentate la colocviul privind epoca hallstattiiană pe teritoriul României, colocviu care a avut loc la București, în 11—12 decembrie 1974.

rii, ale unor grupe sau faciesuri culturale pe care le sesizăm aici la un moment dat, fără să le găsim antecedente locale, cum e și cel din Transilvania, dispar **complet**, relativ brusc, așa cum au apărut, odată cu stingerea grupelor respective, și nu le mai găsim în cultura autohtonă (akinakes-uri, săgeți, gorythos-uri, vîrfuri de baldachin, înhumația, ritul funerar, elemente de artă animalieră etc.). Acest fapt, evidențiind un proces de **asimilare selectivă**, dovedește că grupele în discuție (cel scitic din Transilvania în speță, dar și cele illire din sud-vestul Olteniei) nu sînt rezultatul unei influențe culturale, ci al unei intrusiuni forțate, deci a unor conjuncturi istorice, după a cărei depășire (ce se explică prin asimilarea grupelor respective) cultura autohtonă își continuă propria ei evoluție, păstrîndu-și caracterul și trăsăturile sale specifice nealterate, fără să înglobeze și să perpetueze elemente care nu se potrivesc structurii sale. Numai așa se poate explica existența conjuncturală, de scurtă durată a acestor grupe și a culturii materiale pe care o aduc și ale căror elemente definitorii dispar complet după asimilare. Vom încerca în cele ce urmează să prezentăm unele probleme pe care le ridică grupul mormintelor de înhumație, scitice, din centrul Transilvaniei. Evident, complexitatea problematicii nu permite o expunere detaliată asupra tuturor aspectelor esențiale. Din acest motiv studiul de față va avea mai mult un caracter enunțiativ, de prezentare a rezultatelor cercetărilor din ultimii ani și, mai ales, a concluziilor ce se desprind. Vom insista, în schimb, asupra unor probleme pînă acum puțin sau deloc dezbătute. Dealtfel studiile deja apărute, ocazionate de publicarea descoperirilor din ultimii ani², au prezentat suficiente analize de detaliu, pe care nu considerăm necesar să le mai repetăm.

Descoperirile din Transilvania aparținînd acestui grup încep să fie definite în literatura de specialitate în ultima treime a secolului trecut și, prin analogie cu descoperirile din nordul Mării Negre, sînt atribuite scitilor³. Această mențiune nu vizează precizarea unui aspect din istoricul descoperirilor, ci evidențierea faptului că atribuirea etno-culturală se face pe baza unui număr redus de piese și categorii (akinakes-uri, vîrfuri de săgeți, gorythos-uri, vîrfuri de baldachin). Treptat descoperirile se acumulează, dar toate sînt incidentale, de regulă obiecte izolate, sau piese salvate din morminte distruse, primele și pentru mult timp singurele morminte cercetate sistematic fiind cele dezvelite în 1909—1910 la Tîrgu Mureș. Datorită caracterului incidental al descoperirilor și a lipsei observațiilor, o serie de categorii de inventar, să-i zicem mărunț, dar de majoră importanță pentru interpretare, ca și aspectele ritu-

² Vezi de exemplu Șt. Ferenczi, în *ActaMN*, II, 1965, p. 77—104; idem, în *ActaMN*, III, 1966, p. 49—71; idem, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 19—43; idem, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 47—63; idem, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 11—36 (toate pentru necropola de la Ciumbруд). I. H. Crișan, în *In memoriam CD*, p. 99—106. V. Vasiliev, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 41—63 (pentru podoabe) : idem, în *Apulum*, X, 1972, p. 19—62; idem, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 65—94 (necropola de la Blaj); V. Vasiliev, A. Zrinyi, în *FI*, III, 1974, p. 89—137 (necropola de la Ozd).

³ J. Hampel, în *EtMitt*, IV, 1895, p. 1—26. P. Reinecke, în *ZfE*, XXVIII, 1896, p. 1—43; idem, în *AE*, XVII, 1897, p. 1—27.

tui și ritualului funerar, rămîn fie nesemnalate și necunoscute, fie sînt pur și simplu neglijate. Și neglijarea, sau ignorarea acestor elemente, nicidecum secundare, a întîrziat cunoașterea unor aspecte esențiale pentru interpretarea acestui grup și a raporturilor sale cu Hallstatt-ul local, fapt ce a facilitat enunțarea unor idei și presupuneri care astăzi, nu mai pot fi acceptate. Dar asupra acestor teorii vom reveni la locul potrivit.

Se cunosc în prezent 83 de localități din care provin materiale aparținînd în mod cert acestui grup, precum și un număr de șase descoperiri — cuprinzînd opt piese — din Transilvania, cărora nu li se poate preciza locul de proveniență (localitatea). În alte patru localități (Racoș, Dacia, Ștenea, Rachis (azi Vălenii de Arieș, înglobat la satul Moldovenesti) pare să se fi descoperit materiale de acest fel, dar lipsa pieselor, care s-au pierdut între timp, și laconismul mențiunilor nu oferă siguranță absolută pentru atribuire. Trebuie de asemenea menționat și faptul că **piese** provenind din alte zece localități, și atribuite uneori acestui grup, le-am exclus din cadrul materialelor scitice, ele aparținînd, fără îndoială, altor epoci (Viștea, Războieni-Cetate, Bădăcin, Beia, Mărtănuș, Călugăreni, Șiclod, Cristian, Nușfalău, Pănade). După 1949, adică în ultimii 25 de ani, s-au făcut descoperiri în 27 de localități, din care 21 constituie puncte (sau localități) noi, necunoscute pînă la acea dată (Băița, Bărbant, Blandiana, Bratei, Cîmpia Turzii, Comlod, Cristești, Delenii = Șaroș Sonde, Fintinele, Gădălin, Jeica, Livezeni = Ied, Ocnîța, Ogra, Ozd, Posmuș, Războieni-Cetate (alt punct), Sf. Gheorghe, Sintimbru, Stremț, Teiuș). La aceste puncte trebuie neapărat adăugate Cipăul, Ciumbrudul, Blajul, Crăciunelul de Jos, deoarece față de obiectele cunoscute anterior de aici, descoperirile de după 1950 oferă un material incomparabil mai bogat și date esențiale pentru interpretare (celelalte două localități, cunoscute deja, și în care au mai apărut materiale după 1950 sînt Batoș și Șeica Mică). Dintr-o statistică pe care am întocmit-o rezultă însă și alte date legate direct de cunoașterea acestui grup. Astfel, deși pînă în 1949 se cunoșteau aproape 3/4 din punctele unde se menționează descoperiri scitice, singurele morminte cercetate sistematic au fost cele de la Tg. Mureș (la acestea se pot, eventual, adăuga mormintele cercetate la Gîmbaș — 1913-1914 —, dar nepublicate, precum și sumarele observații făcute de specialiști la Aiud și Blaj — 1938). În schimb, în ultimii 25 de ani s-au făcut descoperiri, prin cercetări sistematice sau sondaje, în 12 puncte (Băița, Blaj, Blandiana, Bratei, Ciumbrud, Delenii, Fintinele, Gădălin, Ozd, Războieni-Cetate, Sf. Gheorghe, Teiuș) și observații prețioase într-un punct (Cristești). Rezultă că, față de un singur punct cercetat din cele 62 cunoscute pînă în 1949, în ultimii 25 ani s-au făcut cercetări sau sondaje în 12 puncte (și observații într-un punct), deși în acest interval numărul punctelor atestate este de trei ori mai mic față de cel cunoscut înainte de 1949, fapt ce s-a răsfrînt pozitiv și asupra posibilităților de studiu și implicit de cunoaștere mai bună a grupei.

Literatura de specialitate menționează morminte în 44 din cele 83 puncte atestate, dar, predominând descoperirile incidentale, este imposibil de stabilit cu precizie cifra totală a mormintelor. Luând în considerare numărul minim de morminte menționate în literatură, pe localități și puncte de descoperire, rezultă un număr de 168 morminte. În realitate însă numărul mormintelor descoperite, mai exact distruse în diferite puncte (firește, avem în vedere descoperirile incidentale), este cu mult mai mare și pentru ilustrarea acestui fapt iată două exemple. Pentru Blaj, de pildă, am luat în calcul numai 11 morminte (4 descoperite în 1938 și 7 în 1968—69), adică cele absolut sigur menționate. Cifra însă nu cuprinde mormintele, al cărui număr nu e cunoscut, distruse în 1876—1880, cu ocazia construcției căii ferate, din inventarul cărora s-au salvat (și au intrat în diferite muzee) o verigă de bronz și opt vase (din care patru mari, bitronconice); alte cel puțin două morminte rezultă că au fost distruse complet în 1938, cu ocazia terasărilor de pe Dealul Hula. În fine, descoperiri ulterioare (în 1959, 1964 și 1968) indică alte trei morminte distruse. Plecând de la aceste mențiuni și pe baza materialelor salvate, se poate aprecia că la Blaj au fost distruse încă — cel puțin — 10 morminte, pe lângă cele 11 sigur menționate. Situația este identică și la Cipău. Și aici sînt atestate absolut cert cel puțin 11 morminte (două în 1908, unul în 1913, șapte în 1954—55⁴ și unul în 1966 inedit). Dar, luând în considerare și loturile masive de piese care intră în muzeul Cluj în 1914 (printre care 2 străchini, 7 cești, 9 vase bitronconice și numeroase alte fragmente ceramice), se poate aprecia că cel puțin alte șapte morminte au fost distruse (cifra include și înmormintarea dublă(?) din mormintul tumular nr. 3, descoperit în 1954). Cele două exemple menționate arată că numărul mormintelor din necropolele scitice distruse de pe teritoriul Transilvaniei este, în orice caz, mai mare decît se apreciază în literatura de specialitate. În fine, rămîn pe teritoriul Transilvaniei 39 puncte (localități) de unde se cunosc diferite piese descoperite incidental. Marea majoritate a acestor piese provin în mod cert din morminte distruse (dar rămase neșemnalate ca atare în literatura mai veche), fapt evident mai ales acolo unde, din același loc, se menționează mai multe obiecte (cum e cazul la Bazna, Dipșa, Turda, Cetea, Cerghizel etc.). Rezultă deci că numărul total al mormintelor scitice descoperite în Transilvania este sensibil mai mare decît s-a crezut pînă acum, acest număr putînd fi apreciat la circa 230 morminte.

Deci: cunoaștem pe teritoriul Transilvaniei 83 puncte cu descoperiri sigure, 4 puncte cu descoperiri probabile, iar 10 puncte trebuiesc excluse dintre cele scitice. În 44 din cele 83 puncte sigure se menționează morminte și necropole, din care au fost cercetate prin săpături și sondaje 14 (inclusiv Gimbașul) și trei observate. Numărul minim de morminte sigure 168; numărul mormintelor posibile circa 230.

4 N. Vlăsa, în *Apulum*, III. 1961, p. 19 și urm.

CARACTERISTICILE NECROPOLELOR

Majoritatea mormintelor și necropolelor din Transilvania aparținând acestui grup sînt plane, fiind amplasate fie pe pante de dealuri (Aiud — ambele puncte — Batoș — ambele puncte — Băița, Blaj, Ozd, Sf. Gheorghe etc.), fie pe terase mai înalte sau ridicături de teren (Braței, Cipău, Ciumbrud, Cîmpia Turzii, Comlod, Crăciunelu de Jos, Cristești, Lopadea Nouă, Ogra, Războieni-Cetate, Simeria, Teiuș, Tîrgu Mureș etc.). Dispunerea haotică și în general distanța mare dintre mormintele este o altă caracteristică a acestor necropole. Și această dispunere (constatată spre exemplu la Băița, Blaj, Cipău, Ciumbrud, Cristești, Ozd, Teiuș, Tg. Mureș etc.) îngreunează mai ales depistarea mormintelor periferice, oarecum izolate. Din acest motiv la aprecierea numărului mormintelor trebuie păstrată totdeauna o anumită rezervă deoarece, chiar și în cazul necropolelor cercetate sistematic, se poate întîmpla ca unul sau mai multe morminte să rămînă neidentificate.

Peste tot unde cu ocazia cercetărilor s-au făcut și observații asupra stratigrafiei terenului, s-a remarcat faptul că adîncimea gropilor sepulcrale depinde, în fiecare caz, de adîncimea la care se află în acel loc stratul de nisip (sau pietriș), fundul gropilor situîndu-se la nivelul sau, cel mai adesea, adîncindu-se 10—25 cm în stratul nisipos⁵. De regulă înhumarea se face în gropi simple, de formă aproximativ dreptunghiulară (cu colțurile rotunjite) sau ovală (spre exemplu: M. 7 Blaj, M. 10 Ozd, etc.).

La nordul Mării Negre mormintele săpate sînt mai ales tumulare, prevăzute cu construcții de lemn (camere mortuare). Există însă și la nordul Mării Negre morminte în gropi simple, de obicei dreptunghiulare (cu colțurile rotunjite) sau ovale⁶. Astfel de morminte cu gropi simple și inventar sărăcăcios, caracteristice epocii scitice arhaice, se întîlnesc mai ales în grupele timpurii de pe Teasmin⁷, Vorskla⁸ și nordul Caucazului (la Isti-su)⁹, dar continuă să existe pe durata întregii epoci scitice¹⁰. Relevarea acestor aspecte, pînă acum cîtiva ani neglijate, constituie noi și utile puncte de sprijin pentru încadrarea etno-culturală și cronologică. Se dovedește astfel că și sub aceste aspecte în aparență minore, mormintele din Transilvania nu constituie o grupă de excepție și, din acest considerent, nu sînt susceptibile la alte interpretări sau atribuiri etno-culturale, ele încadrîndu-se organic (și prin aceste elemente) în lumea scito-iraniană. Dealtfel descoperirile de la Cipău (jud. Mureș)¹¹ și Cîmpia Turzii¹² dovedesc că în Transilvania există și mor-

⁵ Situația este ilustrată la Blaj (*Apulum*, X, 1972, p. 32), Băița, Teiuș (*Sargetia*, X, 1973, p. 28—29), Ozd (*FI*, III, 1974, p. 97—98), Ciumbrud (în *ActaMN*, III, 1966, p. 51—52), Crăciunelu de Jos (I. Paul, în *Apulum*, IX, 1971, p. 93) etc.

⁶ I. I. Leapușkin, în *MIA*, 104, 1961, p. 20.

⁷ P. D. Liberov, în *KS*, XXX, 1949, p. 96 și urm.

⁸ I. I. Leapușkin, *loc. cit.*

⁹ O. A. Artamonova—Poltavtseva, în *SA*, XIV, 1950, p. 34—39, fig. 12 etc.

¹⁰ V. G. Petrenko, în *MIA*, 96, 1961, p. 64.

¹¹ N. Vlăsa, *op. cit.*, p. 19 și urm.

¹² Șt. Ferenczi, informații amabile.

minte scitice în tumuli. În legătură cu aceste descoperiri și semnificația lor considerăm că sînt necesare și unele precizări. Mormintele din acești tumuli constituie, din păcate, descoperiri incidentale și din acest motiv dispunem de puține informații utile pentru cunoașterea și interpretarea tuturor aspectelor care interesează. Dar pe acest considerent descoperirile, ca atare, nu pot fi nici neglijate, nici minimalizate și cu atît mai puțin contestate. Există informații certe care atestă descoperirea unor morminte aparținînd grupului în discuție, în doi tumuli de la Cipău. Prima descoperire datează din 1908 cînd, cu ocazia exploatării nisipului, a fost distrus un tumul de peste 2 m înălțime, situat la sud de calea ferată, lîngă cantonul de la vest de gara Cipău. Din mormîntul aflat aici se menționează oase umane și de cal, cinci vase de lut (trei păstrate, din care unul mare bitronconic fără proeminențe și două vase borcan, o zăbală de fier cu bare laterale, trei butoni-faleră din bronz, o piesă cilindrică de bronz pentru curele, o daltă de fier cu cîrlig (topor plat cu aripioare?) și un topor-tîrnăcop (topor-ciocan) din fier. În 1954—55, la circa 100 m vest de gara Cipău, imediat la nord de calea ferată (tot cu ocazia exploatării nisipului), au fost descoperite la doi m adîncime, într-un tumul aplatizat de lucrările agricole, două morminte de înhumăție, salvîndu-se cîteva piese din inventar, în special ceramică.

Nu se poate însă preciza dacă cele două schelete amintite provin dintr-un singur mormînt sau din două morminte separate (dar apropiate), distruse aproximativ simultan. În 1953, în apropierea gării Cîmpia Turzii a fost excavat, cu ocazia unor lucrări, un tumul de dimensiuni apreciabile. Au ieșit la iveală atunci materiale din inventarul, probabil al mai multor morminte de înhumăție scitice. Fragmentele ceramice salvate provin din vase caracteristice acestei categorii de morminte: oale bitronconice, străchini invazate, cești cu torți supraînălțate. Se menționează de asemenea un akinakes și un virf de lance din fier, nerecuperate. În această zonă din lunca Arieșului există alți trei tumuli. Partea centrală a unuia din ei, situat în stînga căii ferate Cîmpia Turzii — Turda, a fost cercetată de Șt. Ferenczi în 1967, descoperindu-se un mormînt eneolitic cu ocră¹³.

În 1973 am efectuat, în colaborare cu A. Zrinyi, un sondaj la unul din tumulii încă existenți la SE de gara Cipău. Mijloacele, în special forța de muncă disponibilă, nu ne-au permis decît cercetarea zonei centrale, în care a fost descoperit un mormînt eneolitic cu ocră. Pe baza acestor constatări (și anume că în centrul ambilor tumuli se aflau morminte eneolitice), se poate afirma că tumulii de la Cipău și Cîmpia Turzii — eventual numai o parte din ei — datează din epoca eneolitică, dar că, ulterior, ei au fost folosiți pentru înmormîntări și de sciți, care au înhumat în mantaua lor. Este deci explicabil de ce în 1967 la Cîmpia Turzii și în 1973 la Cipău, cînd cercetarea s-a limitat strict la zona centrală a tumulilor, nu au fost descoperite și morminte scitice. Dealtfel

¹³ Idem. in SCIV. 10. 4. 1968. p. 681. nr. 35.

pe teritoriul României întâlnim o situație identică și la Gurbănești (jud. Ilfov) unde, în tumulul eneolitic nr. 2, a fost identificat și un mormânt ulterior, scitic¹⁴. Dar deosebit de sugestivă pentru această problemă este situația constatată la nordul Mării Negre, unde fenomenul înhumării în tumuli de epocă mai veche este frecvent întâlnit în zona de stepă, zonă în care aproape toate mormintele scitice **ce datează din epoca arhaică** au fost descoperite în tumuli eneolitici sau din epoca bronzului¹⁵. Folosirea tumulilor mai vechi constituie deci un element comun scitilor din nordul Mării Negre și grupului din Transilvania. Și acest element nerelevat pînă acum, e deopotrivă de important atît pentru interpretarea grupului din Transilvania cît și pentru cronologia sa. Deși în privința mormintelor scitice tumulare din Transilvania mai există aspecte ce trebuiesc elucidate în viitor, totuși descoperirile incidentale, sondajele efectuate și cercetarea comparativă, în special cu nordul Mării Negre, este de natură să aducă argumente noi pentru interpretarea grupei din Transilvania¹⁶.

O problemă pe care o ridică necropolele scitice din Transilvania este cea a raportului numeric dintre mormintele de bărbați, femei și copii, element important pentru aprecierea unor aspecte demografice cum ar fi: numărul membrilor unei colectivități, caracterul, compoziția, viabilitatea ei, media de viață etc. Datorită procentajului ridicat al descoperirilor incidentale, stabilirea acestui raport reclamă, firește, acceptarea unui coeficient de probabilitate. Urmărind compoziția necropolelor, și ne referim aici mai ales la cele cercetate de noi (Blaj, Ozd), se constată că numărul mormintelor de bărbați este, în general, sensibil mai mic decît al mormintelor de femei. La Blaj spre exemplu, din 11 morminte sigure (4 descoperite în 1938 și 7 în 1968—69) numai unul este de bărbat (6 femei, 3 copii și unul incert, dar probabil tot de femeie). La Ozd, din 16 morminte, numai cinci sînt de bărbați (nouă de femei, și două de copii). Subliniem că în cazul necropolei de la Ozd constatarea se bazează nu numai pe inventar ci și pe expertiza antropologică. Observația este valabilă însă și pentru alte necropole (sau grupuri de morminte). La Simeria spre exemplu, nici unul din cele trei morminte nu-i de bărbat. La Războieni-Cetate din 4 morminte trei sînt de femei și unul de copil; la Tg. Mureș din 10 morminte numai două sînt sigur de bărbați. Desigur, nu se poate nega posibilitatea ca într-o comunitate numărul femeilor să fie la un moment dat cu ceva mai mare (și exemple se pot da chiar din lumea contemporană). În necropolele scitice din

14 D. V. Rosetti, in *Materiale*, VI, 1959, p. 795—796, 805—807, fig. 5 și 6.

15 Vezi V. A. Iilinskaia, *SDLL*, p. 175; A. I. Terenojkin, in *PSA*, p. 19; G. T. Kovpanenko, in *PSA*, p. 117.

16 De curînd la Fintînele (com. Matei, jud. Bistrița-Năsăud) a fost descoperit un mormînt scitic, distrus în parte de un mormînt prefeudal (germanic). Informații amabile primite de la I. H. Crișan, pentru care îi exprimăm și aici mulțumirile noastre. În pămîntul de umplutură al gropii mormîntului s-a aflat un strat masiv de cărbuni provenind de la parăgroși. După părerea noastră, acest strat masiv de cărbuni indică, fără îndoială, faptul că mormîntul fusese prevăzută cu o construcție funerară (cameră mortară) din lemn, incendiată ritual în momentul astupării gropii. Această practică rituală, cunoscută la scitii de la nordul Mării Negre (vezi A. I. Terenojkin, in *PSA*, p. 20), constituie o nouă și incontestabilă dovadă a legăturii etno-culturale dintre scitii din nordul Pontului și enclava scitică din Transilvania.

Transilvania însă, cu foarte puține excepții, diferența este totuși prea mare, nefiind de mare, ca să poată fi acceptată ca un fenomen natural. Din acest motiv considerăm că această diferență nu poate fi apreciată ca reprezentând raportul real dintre numărul bărbaților și femeilor din comunitățile scitice, ci trebuie să fie interpretată ca o reflectare a consecințelor vieții de războinici și păstori seminomazi a bărbaților sciți, din care cauză unii dintre ei, încheindu-și existența departe de sălașurile comunității, nu ajung să fie înhumați în necropolele respective. În sprijinul acestei ipoteze vine și împrejurarea că în Transilvania există un mare număr de morminte scitice izolate care, de regulă apar la distanțe apreciabile de necropolele cunoscute și care, cu câteva excepții, sînt morminte de luptători (Archita, Blandiana, Delenii-Saroș-Sonde, Deva, Frata, Lopadea Nouă, Mirăslău, Moigrad, Murgești, Șoimuș etc.). În măsura în care aceste morminte nu indică existența unor necropole, ele vin să compenseze și să explice numărul redus al mormintelor de bărbați în cimitirele scitice din Transilvania. În fine, tot în sprijinul acestei idei se înscrie și faptul că piesele singulare sau grupele de piese descoperite izolat în diferite localități din Transilvania sînt, cu puține excepții, piese caracteristice pentru bărbați (săgeți, akinakes-uri, gorythos-uri etc.) care, în cea mai mare parte, provin cu siguranță din mormintele distruse dar rămase nesemnalate.

Un alt aspect caracteristic ce se cere relevant este numărul redus de morminte în cimitirele scitice din Transilvania, chiar dacă — mai ales în cazul necropolelor sau grupelor de morminte distruse cu ocazia unor lucrări — materialele salvate permit (cum s-a arătat mai sus) să se ia în considerare o cifră mai mare decît cea menționată sau acceptată în general. Datele ne arată că necropola scitică de la Ciumbrud, cu cele 24 morminte descoperite, este cea mai mare din cele cunoscute pînă acum în Transilvania. Urmează în ordine necropolele de la Blaj (cca. 21 morminte), Cipău (cca. 18 morminte), Cristești (17 morminte), Ozd (16 morminte), Aiud (14 morminte), Băița (12 morminte). Sub 10 morminte se cunosc la Tg. Mureș, Teiuș, Gădălin etc. Apare deci în mod firesc întrebarea: cum trebuie apreciate aceste necropole? Sînt ele ale unor grupuri relativ mici, care înhumează o perioadă mai îndelungată de timp, sau sînt ale unor colectivități mai mari, care-și mută sălașurile periodic? S-ar părea că nu există argumente deosebite care să impună în mod special una din aceste posibilități. Ele există totuși și rezultă din însăși compoziția necropolelor. Este îndeobște cunoscut faptul că numărul mormintelor de copii în aceste necropole este mic, pînă acum fiind descoperite doar 11 (cite 3 morminte la Blaj și Ciumbrud, 2 la Ozd, cite unul la Războieni-Cetate, Teiuș și Tg. Mureș¹⁷). Proporțional cu nu-

¹⁷ Numărul mic de morminte de copii în necropolele scitice din Transilvania pare să confirme aluzia lui Herodot (IV, 104) și mai ales aserțiunea lui Hipocrate (18—22) despre evirația și sterilitatea manifestată la această populație, datorită modului de viață nomad-călăreț (vezi IIR, I. București, 1964, p. 79—83). Spre deosebire de necropolele scitice, în necropolele epocii bronzului de pe teritoriul României, 40% din morminte sînt de copii, fapt ce dovedește o mortalitate mare, dar și o natalitate foarte ridicată (cf. I. Nestor, în *IstRom.*, I, 1960, p. 94).

mărul mormintelor de adulți și în special cu cel al femeilor — care, oricum, constituie factorul „mai stabil“, mai sedentar în orice comunitate, indiferent de caracterul ei—, acest număr al mormintelor de copii apare **extrem** de redus, mai ales dacă se ține seama de enormul procentaj al mortalității infantile în antichitate (și în special la populațiile nomad-călărețe)¹⁸. În acest caz, chiar admitând aluzia lui Herodot și aserțiunea lui Hipocrate despre evirația bărbaților și sterilitatea femeilor scite (datorită modului de viață), numărul extrem de mic de morminte de copii arată că necropolele respective s-au format într-un număr redus de ani și, implicit, că comunitățile care au înhumat erau destul de numeroase. Pare deci să rezulte cu destulă certitudine că acest număr ridicat de necropole (dar cu puține morminte) și, respectiv, numărul și mai mare de morminte izolate, sînt rezultatul unor „sălășluiri“ periodice, mai exact zis al pendulării, în acest spațiu al văilor rîurilor din centrul Transilvaniei, a unor seminomazi războinici, crescători de vite mereu în căutare de pășuni noi, cum de asemenea ne spune Hipocrate¹⁹. Reliefat și prin caracteristicile necropolelor, dar în egală măsură și prin lipsa așezărilor care să corespundă acestor necropole, caracterul seminomad al enclavei scitice din Transilvania este și mai pregnant subliniat dacă avem în vedere necropola cvasicontemporană a populației autohtone de la Ferigile care, și prin numărul impresionant de morminte (ca să nu mai vorbim de celelalte deosebiri esențiale), ni se înfățișează ca o comunitate stabilă, sedentară, de agricultori, net deosebită de grupul scitic din Transilvania.

Ultimul aspect care a rămas de discutat în legătură cu caracteristicile necropolelor este media de vîrstă (mai exact de viață) a populației acestui grup scitic, aspect care oferă și el repere importante asupra viabilității însăși a acestui grup.

Deși numărul cu totul redus de analize antropologice (datorat procentajului ridicat de descoperiri incidentale) limitează posibilitățile de investigație, totuși se poate aprecia că unele constatări (făcute pe un număr redus de morminte) sînt de natură să ofere cîteva date prețioase în această direcție, date pe care le putem considera valabile în general, deoarece condițiile de viață sînt aceleași în cadrul întregului grup. De la Cristești (din 17 morminte, în cea mai mare parte distruse) a fost studiat un craniu care aparținea unui individ de circa 50 ani²⁰. La Ozd, media de vîrstă a adulților (din 5 morminte) dă cifra de 28—30 ani²¹. Luînd în calcul și cele două morminte de copii (deci situația pe ansamblul necropolei), media scade la 22—23 ani²².

Analiza aspectelor ce rezultă din caracteristicile necropolelor, adică număr redus de morminte în necropole, compoziția lor și numărul

¹⁸ Cf. dr. D. Nicolăescu-Plopșor, W. Wolski, în *RM*, 4, 1968, p. 305 și urm.

¹⁹ Hipocrate, 18, în *IIR*, loc. cit.

²⁰ E. Crișan, în *ActaMN*, I, 1964, p. 80 și urm.

²¹ Determinarea aparține dr.-lui H. Roth de la catedra de anatomie a I.M.F.-Cluj.

²² O expertiză făcută pe un număr de schelete scitice (inclusiv de copii) din zona Niprului inferior dă aproximativ aceeași cifră. Vezi V. P. Alexeev, în *SA*, 1, 1972, p. 21.

mare de morminte izolate, ca și lipsa unor urme de așezări care să corespundă acestor necropole, ne arată că avem de-a face cu o populație de războinici seminomazi, crescători de vite. Numărul mic de morminte de copii (în ciuda procentajului ridicat de mortalitate infantilă în antichitate), media de vîrstă redusă, datorită modului de viață războinic și semi-nomad și calității vieții caracteristică epocii, explică în bună parte durata relativ scurtă, de maximum 150 ani, a enclavei scitice din Transilvania, fapt sesizabil de altfel (prin comparație cu situația din nordul Mării Negre) și din aspectul „static” al culturii materiale a acestui grup care, cu cîteva excepții, rămîne la formele caracteristice epocii scitice arhaice (cu precădere începutului ei!). Și toți acești factori care au contribuit, fără îndoială, la declinul acestui grup²³, au favorizat asimilarea lui relativ rapidă de către populația autohtonă, fenomen de altfel menționat și de Herodot, pe la jumătatea secolului V î.e.n.²⁴ și sesizabil mai ales în cadrul necropolei de la Băița (jud. Mureș); această problemă însă o vom discuta la locul cuvenit.

În fine amintim aici și faptul că, din puținele analize antropologice făcute, rezultă că în cadrul acestui grup este frecventă brahicefalia²⁵. Din păcate despre tipul antropologic al înhumațiilor de la Ozd, care ar fi putut aduce un element în plus în cunoașterea situației, nu putem spune deocamdată nimic, studii scheletelor nefiind încă încheiate.

RITUL FUNERAR

Marea majoritate a mormintelor descoperite pe teritoriul Transilvaniei, ce aparțin grupului scitic, sînt de înhumație. Astfel, din cele 168 morminte menționate în literatură, numai 12 sînt de incinerare, din care șapte, adică mai mult de jumătate, provin dintr-o singură necropolă, cea de la Băița (jud. Mureș). Situația existentă, indicînd o predominare netă a înhumației, în proporție de 93% dovedește că acest rit este caracteristic. În contrast cu grupul scitic din centrul Transilvaniei, ritul funerar al populației autohtone de la nordul Dunării este de incinerare, fapt relevant cu prisosință mai ales prin cercetările de la Bîrsești și Ferigile, același rit al incinerății fiind caracteristic și tracilor sud-dunăreni (de ex. necropolele de la Dobrina, Ravna etc.). O serie de descoperiri relativ recente, mai ales din afara arcului carpatic, dovedesc în mod indubitabil perpetuarea neînteruptă a ritului incinerății la populația autohtonă la sfîrșitul Ha. tîrziu și în perioada următoare (se cunosc nu mai puțin de 19 localități unde apar morminte și necropole din această perioadă²⁶), ceea ce demonstrează că acest rit, caracteristic grupelor culturale locale, rămîne practic neschimbat la populația autohtonă de pe teritoriul României, de-a lungul întregii epoci a fierului.

23 În legătură cu importanța acestor factori, care pot influența declinul unor culturi. vezi D Nicolăescu-Ploșor, W. Wolski, *op. cit.*, p. 304—306.

24 *Istoriei*, IV, 104.

25 E. Crișan, *op. cit.*, p. 82—84.

26 A. Vulpe, în *MA*, II, 1970, p. 189—197.

Această perpetuare a incinerăției este normală, deoarece ritul funerar constituie elementul cel mai conservator, cel mai stabil al unei culturi care nu se schimbă numai printr-o simplă influență culturală exercitată de undeva din afara ariei sale. Se conturează deci un tablou cât se poate de clar : avem pe de o parte populația autohtonă care se incinerează, păstrându-și ritul tradițional și în Ha. târziu și apoi în Latène, iar pe de altă parte grupul din Transilvania centrală unde predomină net înhumația, ca și în zonele scitice din nordul Mării Negre. Dar folosirea înhumației nu constituie singurul element al ritului și ritualului funerar care apropie, pînă la identitate, grupul din Transilvania de scitii din nordul Mării Negre. Cercetarea mormintelor scitice din Transilvania arată că poziția întinsă a scheletelor este, ca și la nordul Mării Negre, predominantă. În ceea ce privește orientarea, se constată o diversitate chiar în cadrul acelorași necropole, excepție făcînd necropola de la Tîrgu Mureș (orientare constantă vest-est) și Ciumbrud (NV—SE). În celelalte necropole găsim morminte foarte diferit orientate. Dar orientarea diferită, neuniformă, nu constituie cîtusi de puțin o trăsătură specifică grupei din Transilvania, situația fiind identică în toate grupele și necropolele din nordul Mării Negre, atît cele din dreapta Niprului (Jurovka, Teasmin, Kanevka)²⁷, cît și în stînga acestui fluviu²⁸. Rezultă deci că în privința dispunerii și orientării mormintelor situația din Transilvania concordă perfect cu cea din necropolele scitice nord-pontice, neexistînd practic nici un mormînt scitic din Transilvania care să nu-și găsească, sub aceste două aspecte, analogii exacte la nordul Mării Negre. Aproximarea, identitatea, e și mai frapantă, dacă analizăm elementele ritualului funerar, elemente care, cum e bine știut, constituie un alt factor caracteristic, de bază, în interpretarea etno-culturală. Dintre aceste elemente sînt de amintit granulele de cărbune, fragmentele de cretă, oculul roșu, realgarul, ofranda de carne, modul de dispunere a inventarului. În mormînt se găsesc adesea pigmenți de cărbune, fragmente de cretă, ocru roșu, realgar, presărate mai ales în jurul toracelui. Prezența acestor elemente de ritual constituie o trăsătură comună cu scitii din nordul Mării Negre, cu atît mai mult cu cît nu le întîlnim în necropolele autohtone contemporane. În ceea ce privește dispunerea inventarului funerar, constatăm reguli stricte pentru majoritatea categoriilor, reguli ce corespund întocmai cu situația din mormintele scitice nord-pontice. Rămîne problema ofrandei de carne. Și aici trebuie subliniat de la început faptul că practica depunerii de ofrandă de carne în Ha. târziu se întîlnește pe teritoriul României numai în mormintele scitice din Transilvania, obiceiul nefiind constat în necropolele populației autohtone din această perioadă și nici în cele din epoca imediat următoare²⁹ (această practică se repetă mai târziu, în epoca La

²⁷ Liberov, *op. cit.*, p. 98.

²⁸ Ilinskaia, *op. cit.*, p. 83.

²⁹ Menționăm că obiceiul depunerii ofrandei de carne nu este cunoscut, în Ha. târziu, nici în grupele tracice din sudul Dunării (de exemplu la Dobrina și Ravna; cf. M. Mirčev, în *Izvestija—Varna*, I (XVI), 1965, p. 33 și urm. respectiv în *BIAB*, XXV, Sofia, 1962, p. 123) și nici în lumea iliră sau la Hallstatt (Austria).

Töne în mormintele celtice). În grupul din Transilvania ofranda de carne se întâlnește în toate categoriile de morminte (femei, bărbați, copii), fiind depusă pe sol sau în străchini și asociată de regulă cu un cuțitaș curb, obiceiul fiind identic, în toate variantele sale, cu cel constat în necropolele din nordul Mării Negre³⁰. Concluzia este clară. Toate elementele ritului și ritualului funerar, pînă nu demult complet neglijate, indică o delimitare clară, o deosebire netă a acestui grup față de populația autohtonă, iar pe de altă parte marchează o legătură strînsă, mai exact o identitate **pînă la amănunt**, cu necropolele scitice din nordul Mării Negre.

INVENTARUL

Diversitatea categoriilor de inventar nu permite aici o abordare detaliată a tuturor aspectelor. Din acest motiv nu ne vom opri asupra pieselor majore, cum sînt akinakes-urile, vîrfurile de săgeți, vîrfurile de baldachin etc., despre a căror origine scitică, din cîte știm, nu există obiecții. Obiecțiile privesc modul în care au pătruns aceste piese. Dealtfel aceste categorii sînt și cel mai bine cunoscute și menționarea unor analogii în plus, pentru una sau alta din piesele din Transilvania, nu schimbă practic situația. Ne vom opri în schimb asupra altor categorii, cum sînt mărgeluțele de caolin, mărgelile tronconice din caolin, cochiliile kauri, plăcuțele de metal prețios, ceramica. Cu excepția ceramicii, aceste categorii pot fi numite formal, categorii minore. Denumirea ne e sugerată de faptul că în interpretarea grupei transilvănene, existența lor a fost pînă în ultimul timp complet neglijată, considerîndu-se că nu au practic nici o semnificație etno-culturală. De fapt, lucrurile stau cu totul altfel.

Mărgeluțele de caolin (de 3—4 mm) se întîlnesc aproape în toate mormintele de femei, formînd salbe împreună cu alte podoabe, ce se purtau la gît, sau în diademe prinse în păr. Pe teritoriul României apar odată cu acest grup, se găsesc **numai** în mormintele lui, și dispar odată cu el. În Caucaz acest tip de mărgeluțe, subliniem, absolut identice cu cele din Transilvania, apar odată cu venirea sciților în această regiune, fiind cunoscute în necropolele de la Gaitî, Mineralniie Vodî, Kelermes etc³¹. Situația este identică și la nordul Mării Negre unde astfel de mărgeluțe se găsesc în toate grupele scitice, fiind considerate ca un element caracteristic epocii scitice arhaice. Spre sfîrșitul secolului VI î.e.n. frecvența lor scade treptat³², sciții din nordul Mării Negre adoptînd, sub influența grecească, tipuri noi de podoabe, mai elevate, care înlocuiesc pe cele vechi caracteristice epocii arhaice. Reamintind că astfel

30 Exemple se pot da din toate grupele scitice din nordul Pontului, unde ofranda de carne se depune atît în marile curgane (vezi Ilinskaia, *op. cit.*, p. 24, 26, 28, 30—32, 53, etc.), cit și în morminte plane ca la Isti-su (Artamonova-Poltavțeva. *op. cit.*, p. 25, 29 etc.).

31 V. I. Markovin, în SA, 2, 1965, p. 164.

32 V. A. Ilinskaia. *op. cit.*, p. 141.

de podoabe lipsesc din grupurile nescitice din România și că nu se cunosc în această epocă în cultura sud-tracică, illiră, sau în grupa Hallstatt din Austria, am spus, de fapt, totul despre această categorie și originea ei indiscutabil scitică. Situația este absolut identică cu mărgelutele tronconice cu caneluri verticale și n-are rost s-o repetăm.

Cochiliile kauri. Această specie de moluscă gasteropodă este cunoscută în zonele calde ale Oceanului Indian și în Golful Persic. Din adîncă antichitate e folosită în China, India și Ceylon ca mijloc de schimb premonetar. În Asia centrală apare la Pazîrîk³³. În Europa de est, această specie se răspindește odată cu sciții, fiind descoperită în morminte de femei, în toate grupele scitice din nordul Mării Negre și din Caucaz și în cele sarmatice timpurii de pe Volga³⁴. La nordul Mării Negre cochiliile kauri sînt considerate caracteristice epocii scitice arhaice. În afară de mormintele scitice din nordul Mării Negre și Transilvania, această categorie apare, dar în număr mult mai mic, în grupele scitoide din Ungaria³⁵ și Slovacia³⁶. La Hallstatt nu-s cunoscute. În zona illiră cunoaștem numai două exemplare în grupa Vače, în context de sfîrșitul secolului VI î.e.n., începutul secolului V î.e.n.³⁷. În sudul Dunării apar cîteva exemplare la Dobrina și Ravna. Pe teritoriul României în Hallstattul tîrziu apar **numai** în grupa scitică din Transilvania și dispar odată cu ea. Concluzia se desprinde de la sine.

Plăcuțele treflate din aur, descoperite în mormîntul nr. 7 de la Blaj³⁸, sînt, împreună cu cele 5 exemplare din mormîntul 31 de la Szentes-Vekerzug³⁹, singurele piese de acest fel cunoscute în mormintele scitice din zona carpato-dunăreană. În schimb în grupele scitice din nordul Mării Negre ele apar frecvent, uneori în zeci de exemplare, ca în mormîntul de la Sineavka spre exemplu⁴⁰. La explicația numărului mic de plăci de acest fel în mormintele grupurilor scitice din zona carpatică, deci și în Transilvania, există, credem și un temei cronologic, pentru că răspîndirea masivă a acestor podoabe la nordul Mării Negre începe de pe la jumătatea secolului VI, dată la care grupul din Transilvania pătrunsese deja, cum vom vedea mai jos.

Ceramica. Problema fundamentală care se pune în legătură cu ceramica din mormintele acestui grup este cea a originii ei. Cu alte cuvinte, interesează aici dacă și în ce măsură, această ceramică este tributară fondului Ha. local. În mormintele scitice se întîlnesc frecvent trei

³³ S. I. Rudenko. *Kultura naselenija tzentral'nogo Altja v skijskogo vremja*, Moskva, 1960, p. 19, fig. 7, d. etc.

³⁴ V. A. Ilinskaia, *op. cit.*, p. 38—39, 45, 62, 141 și pl. XXV/16; XXXIV/7; A. A. Jessen. B. B. Piotrovski, *Mozdoksjski mogilnik*, Leningrad. 1940, pl. V; M. G. Maškova, in *KS*, 83, 1961, fig. 47, 10.

³⁵ M. Párducz, in *ActaArchHung*, IV, 1—4, 1954, pl. V/21—22, 25 etc.

³⁶ M. Dušek, *Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotin*, Bratislava. 1966. pl. II/17, VI/1—3 etc.

³⁷ F. Starè, *Vače*, Ljubljana, 1955, pl. LVIII/1—2.

³⁸ V. Vasiliev, in *ActaMN*, VII, 1970, p. 53—55, fig. 3/1—6.

³⁹ M. Párducz, *op. cit.*, p. 67, pl. VI/20—24.

⁴⁰ Vezi Ilinskaia, *op. cit.*, p. 37, 42, 62, 136, pl. XXXIII, unde se dau astfel de plăcuțe descoperite în grupa Sula.

forme: vasul bitronconic, strachina invazată, ceașca tronconică cu toartă supraînălțată. Pe lângă aceste forme apar în unele morminte vase borcan cu corpul ușor bombat și un tip de vas miniatural. Foarte rar apar și vase cu două torți (Cipău, Blaj) și odată un vas fragmentar cu picior. Vasele bitronconice, străchinile invazate și ceștile cu toartă supraînălțată își găsesc analogii perfecte în ceramica locală. Dar primele două forme sînt în același timp caracteristice epocii hallstattiene tîrzii, fiind răspîndite pe un spațiu vast (mergînd pînă în Caucaz) și în diferite culturi, ele fiind în același timp forme specifice și pentru mormintele scitice din nordul Mării Negre, unde apar în toate grupele. Este deci riscant de afirmat că grupul din Transilvania le-a cunoscut numai după contactul cu autohtonii, de la care le-a preluat. Există însă un element care arată că influența autohtonă s-a făcut totuși simțită și asupra acestor două tipuri de vase și acestei influențe i se datorează frecvența butonilor-apucători care, în schimb, apar în rare cazuri la nordul Mării Negre. În Transilvania, vase bitronconice fără apucători există în șase necropole. Situația pare mai clară în ceea ce privește ceașca cu toarta supraînălțată, despre care se poate afirma că e preluată din repertoriul autohton, deoarece acest tip de ceașcă este extrem de rar în mormintele scitice din nordul Mării Negre unde, în schimb, e răspîndită ceașca cu gît. Există însă în mormintele scitice din Transilvania și două tipuri de vase a căror legătură cu ceramica mormintelor scitice nord-pontice nu poate fi pusă la îndoială. Acestea sînt vasele borcan, mai mult sau mai puțin bombate (Cipău, Ciumbrud, Ozd, Blaj etc.), precum și tipul de vas miniatural, ambele forme fiind larg răspîndite la nordul Mării Negre, mai ales în mormintele arhaice⁴¹, forme care apar și în mormintele din Transilvania (Ozd, Ciumbrud, Cipău, Blaj). Problema ceramicii este complexă și nu toate aspectele ei pot fi sesizate și explicate mulțumitor. Firește amprenta Ha. autohton asupra ceramicii mormintelor scitice din Transilvania este puternică și acest fapt evident nu poate fi negat. Dar alături de caracteristicile imprimate de Ha. local, ceramica mormintelor scitice din Transilvania păstrează totuși forme și trăsături care o leagă, în unele privințe, destul de strîns de ceramica scitică de la nordul Mării Negre, fapt ce-i conferă unele nuanțe deosebite față de cea autohtonă contemporană. Dealtfel aceste nuanțe proprii îl fac și pe Al. Vulpe să afirme⁴² că „datorită caracterului destul de atipic (evident, atipic pentru cultura autohtonă — s.n. V. V.) al ceramicii din tipul de morminte Ciumbrud, nu se pot face comparații mai amănunțite cu Ferigile”. Și din acest punct de vedere sîntem de acord. Personal am toate motivele să menționez observația lui Al. Vulpe, cu atît mai mult cu cît ea scoate în relief o deosebire între grupul intrusiv din Transilvania și cultura autohtonă, tocmai într-un domeniu în care pînă nu de mult părerile erau cu totul altele.

41 G. T. Kovpanenko, în *PSA*, p. 118.

42 In *MA*, II, 1970, p. 199.

CRONOLOGIA

Enclava scitică din Transilvania oferă astăzi suficiente elemente pentru stabilirea cronologiei. Desigur fiind vorba de un grup care-și află pentru toate aspectele sale analogii strînse în necropolele scitice din nordul Mării Negre, trebuie avute mereu în vedere limitele cronologice stabilite acolo pentru fiecare categorie de inventar, cu atât mai mult, cu cît la nordul Pontului acest lucru este mult facilitat de materialele grecești. De un real folos sînt și descoperirile autohtone, contemporane cu grupul scitic, care oferă prețioase elemente de comparație și uneori de precizare a cronologiei. S-a remarcat adesea caracterul arhaic al antichităților scitice din Transilvania, aprecierea bazîndu-se, evident, pe piesele majore. Trebuie spus de la început că analiza tuturor aspectelor care pot contribui la dateare confirmă integral această presupunere. În Transilvania lipsesc pînă acum mormintele care indică omorul ritual. Lipsesc de asemenea, poate cu o singură excepție⁴³, mormintele cu cal sau cai întregi. Aceste două elemente, invocate uneori ca o dovadă împotriva originii scitice a grupului de înhumăție din Transilvania, constituie de fapt un nou argument pentru datarea timpurie a grupei, deoarece omorul ritual și înhumarea cailor întregi sînt elementele de ritual caracteristice mormintelor regale din epoca mijlocie și tîrzie, astfel de practici fiind extrem de rare în necropolele din nordul Mării Negre ce datează din epoca scitică arhaică⁴⁴. În schimb obiceiul reprezentării simbolice a calului prin fragmente de cal sau piese de harnașament, frecvente în mormintele de războinici scii de la nordul Mării Negre⁴⁵, se întîlnesc și în Transilvania, de pildă la Aiud, Băița, Cipău, Cetea, Bratei, Brașov-Bartolomeu etc. La prezentare am subliniat caracterul arhaic al categoriilor de inventar menționate. Adăugăm aici caracterul arhaic al așinakes-urilor, precum și al săgeților care, cu foarte puține excepții, aparțin celor mai vechi tipuri ce datează încă din a doua jumătate a secolului VII î.e.n. De reținut că săgețile cele mai tîrzii din Transilvania, descoperite numai în patru puncte, aparțin tipurilor ce se datează și ele în a doua jumătate a secolului VI, primele decenii ale sec. V î.e.n., și nu mai tîrziu⁴⁶. Lipsa materialelor de factură grecească anterioare mijlocului sec. VI î.e.n., care se întîlnesc însă în mormintele scitice din nordul Mării Negre, constituie de asemenea un indiciu pentru datarea timpurie a enclavei din Transilvania. Un element preluat din mediul local, ce pledează pentru o datare timpurie, îl constituie și vasele bitronconice cu proeminențe corn, moștenite din Ha. C (ca reminiscență gavoidă), vase care apar spre ex. la Blaj și Tg. Mureș. Oglizile de tip nomad, cu mîner central, care în Transilvania apar la Aiud, Cipău și Fîntînele, constituie de asemenea un ar-

⁴³ K. Darnay, în *AE*, XXIX, 1909, p. 165.

⁴⁴ P. D. Liberov, *op. cit.*, p. 97-98, 103. Idem, în *VSSA*, p. 146; Ilinskaia, *op. cit.*, p. 187.

⁴⁵ V. A. Ilinskaia, *op. cit.*, p. 86, 187; A. I. Terenojkin, în *KS*, XLVII, 1932, p. 7.

⁴⁶ V. Vasiliev, în *Apulum*, XII, 1974, p. 49-50.

gument pentru datare timpurie, aceste oglinzi fiind, după cum e bine știut, caracteristice epocii de așezare a sciților la nordul Mării Negre. Stadiul actual al cercetărilor arată deci că, după toate probabilitățile, pătrunderea sciților a avut loc pe la începutul sec. VI î.e.n, în orice caz nu mai târziu de prima treime a acestui secol. Cultura autohtonă oferă și ea un argument în sprijinul acestei date. Acest argument îl constituie încetarea așezărilor întărite despre care știm că existau în Ha. C, spre ex. Teleac, Șeica Mică. Înfloritoare în Ha. C, aceste așezări își încetează existența la sfârșitul acestei perioade. Coroborînd acest fenomen, ce nu poate fi explicat numai prin cauze de ordin intern, cu arhaismul pregnant al grupei scitice din Transilvania, apare evident că data pătrunderii nu poate fi mai târzie decît începutul sec. VI î.e.n. În sprijinul încetării așezărilor întărite în această perioadă, datorită pătrunderii sciților, vin și situațiile analoge constatate în Caucaz și mai ales încetarea violentă a unor așezări întărite din aria sudică a culturii lusaciene, cauzată, cum s-a dovedit, de „invazia” scitică⁴⁷.

· CONSIDERAȚII ISTORICE

Cele mai multe din analogii ne duc, cum s-a văzut, mai ales spre grupele timpurii, arhaice, de pe Nipru. Dar a fost zona respectivă o zonă scitică? Întrebarea are o deosebită importanță și pentru interpretarea etno-culturală a enclavei din Transilvania. Astăzi, aproape în unanimitate, cercetătorii consideră că zona Niprului mijlociu a fost penetrată de sciți. Iată care-s argumentele. În zona Niprului mijlociu, pe Teasmin și Kanev, se constată la sfârșitul sec. VII î.e.n. cezura bruscă a culturii locale Cernoles care, sub presiunea sciților, se mută mai la nord⁴⁸. O asemenea cezură se constată și în stînga Niprului, dar și pe Nistrul superior⁴⁹. Dar motivul cel mai temeinic îl constituie toponimia și hidronimia scito-iraniană, care se întinde spre nord pînă la Desna, și care nu poate fi explicată fără prezența efectivă a unei populații irano-fone în această regiune⁵⁰. Situația constatată pe Niprul mijlociu asigură și scitismul grupei transilvănene, contestat uneori și pe motivul că analogiile ei cele mai strînse apar în zona de silvo-stepă de pe Niprul mijlociu. Într-un articol apărut deja, arătăm⁵¹ că data preconizată pentru pătrunderea sciților în Transilvania, la începutul sec. VI î.e.n., corespunde cu însuși răspîndirea și lărgirea ariei ocupate de sciți la nordul Mării Negre, eveniment care a putut fi favorizat de luptele, mai exact de șocul și ciocnirile dintre triburile scite, ce s-au produs după revenirea la nordul Mării Negre a grupului scitic din Asia anterioară, la sfârșitul sec. VII, începutul sec. VI î.e.n., după înfrîngerea lor de că-

47 M. Chmielewska, în *WladArch*, XXII, 1, Varșovia, 1956. p. 89—90.

48 Petrenko, în *MIA*, 96, 1961. p. 57.

49 L. K. Kruseľnikaiā, în *PSA*, p. 120—127.

50 V. V. Sedov, în *SA*, 4, 1965, p. 52 și urm.

51 *Vezi ActaMN*, IX, 1972. p. 91—92.

tre perși⁵². Toate aspectele arată deci, în mod clar, pătrunderea unui grup scitic în Transilvania, la începutul sec. VI î.e.n, grup ce se dovedește cu totul străin culturii autohtone. Sărăcia relativă a inventarului unor morminte, caracterul arhaic al majorității descoperirilor, numărului foarte mic de morminte tumulare, lipsa materialelor de factură grecească anterioare jumătății sec. VI î.e.n., unele forme ceramice autohtone, dau un aspect oarecum particular grupei transilvănene, fără să-i altereze cu nimic esența scitică. Aceste nuanțe, mai precis această coloratură proprie a grupei din Transilvania se explică prin detașarea timpurie și relativa sa izolare de lumea scitică și grecească din nordul Mării Negre și, respectiv, prin evoluția separată, în contact cu un mediu autohton diferit, sau în mare parte diferit de cel în care evoluează cultura scitică din nordul Pontului. Toate aspectele analizate arată deci că prezența acestui grup în centrul Transilvaniei **nu** este rezultatul unei influențe culturale, idee susținută mai ales de A. I. Meliukova⁵³. Neglijând elementele esențiale pe care le ridică acest grup, și fără a oferi explicații cât de cât valabile, ideea influenței culturale implică în schimb, în acest caz, câteva aspecte ce nu pot fi în nici un caz neglijate și, cu atât mai puțin, acceptate. Astfel, acceptarea acestei teorii, implică în sine, volens-nolens, fie acceptarea unui hiatus cultural în Transilvania, fie că autohtonii, datorită unei influențe din afară, și-au abandonat cultura proprie, specifică, tradițională, adoptînd-o pentru un timp scurt pe cea scitică, inclusiv ritul și ritualul funerar scitic, și aceasta fără să fi conviețuit cu o populație scito-iraniană. La aceste observații se adaugă și aceea că această teorie nu poate explica nici dispariția elementelor caracteristice acestui grup, elemente pe care **nu** le mai regăsim în cultura autohtonă în perioada imediat următoare asimilării lui . Or, preluarea, respectiv împrumutul atîtor elemente scitice (inventarul, ritul și ritualul funerar), prin simplă influență culturală, presupune, pe lîngă necesitate, adoptarea și asimilarea lor, asimilare care ar fi trebuit să lase urme, să perpetueze măcar o parte a acestor elemente în cultura autohtonă, cel puțin în perioada imediat următoare Hallstatt-ului tîrziu. Acest fapt însă nu-l constatăm și el contravine însuși ideii, conceptului de influență culturală. Tot în acest spirit al influenței culturale s-a emis ipoteza după care autohtonii din centrul Transilvaniei și-ar fi schimbat ritul funerar de două ori în această perioadă, odată la începutul Ha. tîrziu, cînd au trecut de la incinerare la înhumare și a doua oară la începutul epocii Latène cînd, dimpotrivă, părăsind înhumarea, au revenit la incinerare. Recunoaștem că ideea ca atare este originală dar nu și verosimilă căci, oricît ar fi de puternică o influență venită din afară, nu credem să fi putut determina o schimbare radicală de rit și ritual la un grup autohton din centrul Transilvaniei, odată cu preluarea integrală a unei culturi materiale străine și aceasta pentru că la est de țara noastră hălăduiau sciții. Descoperirile arată

⁵² Herodot. IV, 1, 3—4.

⁵³ Vezi SA, XXII. 1955, p. 239 și urm.

deci prezența incontestabilă a unui grup scitic în Transilvania, pătruns la începutul secolului VI î.e.n. care, după un interval destul de scurt, de cca. 150 ani, dispare asimilat în masa autohtonă. Ceea ce frapează este unitatea incontestabilă și mereu remarcată a acestui grup, în special în epoca lui de început, precum și faptul că vine gata formal, neavînd nici precedente și nici corespondențe în grupele contemporane lui de pe teritoriul României. Această unitate frapantă face ca orice presupuneri în legătură cu posibilul său aspect eterogen să devină simple ipoteze. Evident, ideea ca atare poate fi admisă ca posibilă, dar dincolo de presupunție, nici un element nu o susține și nici măcar nu o indică. Cărui etnic îi aparține acest grup? Identitatea analogiilor ne duce la sciții iranieni din nordul Mării Negre. Că enclava pe care o constatăm în centrul Transilvaniei trebuie identificată cu tribul agatirs al sciților iranieni, cum ne lasă să înțelegem sau să presupunem Herodot, este un fapt, dacă nu absolut cert, în orice caz singura posibilitate (dar nu și necesitate!) de a introduce și o nominalizare pentru grupul pătruns aici. Dar, acceptată sau nu, această nominalizare nu schimbă cu nimic esența lucrurilor deoarece toate elementele grupului din Transilvania arată o legătură strînsă, pînă la identitate, cu grupele scitice arhaice din nordul Mării Negre⁵⁴.

În fine ultima problemă: cînd și cum dispare acest grup? După materialele arheologice, existența lui nu poate fi prelungită decît, cel mult, pînă la jumătatea sec. V î.e.n. Deci, părerea lui M. Roska despre un contact scito-celtic în Transilvania, sau că sciții de aici au fost alungați de celți⁵⁵, nu se verifică. Afirmatia lui Roska era formulată în legătură cu descoperirile de la Aiud, unde pe locul necropolei scitice au înhumat ulterior celții și, prin distrugerea simultană a unor morminte, materialele au apărut uneori amestecate. Or, materialul celtic de la Aiud poate fi datat cel mai devreme la sfîrșitul Latène-ului B⁵⁶, în timp ce materialul scitic de aici are un pregnant caracter arhaic. Dealtfel, dovada sigură e însuși faptul că în nici o necropolă sau mormînt scitic cercetat sistematic nu apar materiale celtice și, invers, materiale scitice în necropole celtice. Cum dispare acest grup? Fără îndoială asimilat de autohtoni. Influența autohtonă o sesizăm prin formele cera-

⁵⁴ În legătură cu grupul scitic din Transilvania Al. Vulpe introduce o nouă denumire: „tipul Ciumbud” (vezi MA, II, 1970, p. 198). În accepțiunea lui A. V. acest „tip Ciumbud” este tot iranian, dar prescitic (op. cit., p. 212, rîndul 30–31). Menționăm că nu putem fi de acord cu acest punct de vedere și, implicit, cu denumirea propusă. În primul rînd, analiza detaliată a tuturor aspectelor ritului, ritualului și inventarului funerar arată, cum s-a văzut, o legătură strînsă, pînă la identitate, a grupului intrusiv din Transilvania cu grupele scitice arhaice din nordul Mării Negre. Și acest fapt dovedește originea scito-iranică a enclavei pătrunsă în centrul Transilvaniei. În al doilea rînd, denumirea propusă, prin substituirea celei clasice, introduce o evidentă ambiguitate, care, în mod cert, va produce confuzie în ceea ce privește interpretarea acestui grup. Dacă însă se va găsi un grup „iranic prescitic” la nordul Mării Negre (sau aiurea), cu care grupul din Transilvania să fie identic, atunci vom adopta fără rezerve punctul de vedere și denumirea propusă. Pînă atunci: însă ar fi de dorit să se folosească denumirea clasică, aceea de grupul sau enclava scitică din Transilvania, cu atît mai mult cu cît ipoteza originii prescitice a acestui grup nu are în prezent nici o acoperire (și credem că nu-și va găsi nici în viitor).

⁵⁵ Vezi DolgSr. V, 1929, p. 82–86. Aceeași idee o avansează și I. Nistor, în Dacia. VII–VIII, 1937–1940, p. 181.

⁵⁶ I. H. Crișan. în Studii și Cercetări, Sibiu, 1973, p. 91.

mice preluate, fibulele de tip Glasinac, care indică o schimbare în port și, mai ales, prin trecerea la incinerare. Și acest fenomen al asimilării e cel mai bine sesizat în necropola de la Băița. La Băița s-au descoperit 12 morminte: cinci de înmormântare și șapte de incinerare. În acestea din urmă, resturile cinerare erau puse într-o grămadă, în gropi mortuare care aveau aceleași dimensiuni, forme și orientare ca și cele de înmormântare. Trei din aceste morminte erau de bărbați, cum arată armele descoperite. În majoritatea mormintelor fusese depusă și ofrandă de carne cu cuțitaș curb. Morminte de acest fel (incinerare) apar și în zona Nirprului mijlociu și Ilinskaia le datează (pe cele din grupa Sula) la sfârșitul epocii arhaice și începutul celei clasice⁵⁷. Deci, în necropola de la Băița sesizăm încă clar reminiscențe scitice, dar și efectul influenței autohtone, care determină trecerea masivă la un rit nou, de incinerare, caracteristic în Transilvania numai populației băștinașe. Inventarul mormintelor arată o datare de la sfârșitul epocii arhaice și începutul celei clasice, adică din ultimele decenii ale secolului VI și primele decenii ale secolului V î.e.n. Și faptul apare cu totul normal pentru că acest fenomen, ce indică un stadiu avansat al tracizării, nu putea fi sesizat mai pregnant decât după trecerea citorva decenii, deci, numai în morminte de la sfârșitul secolului VI începutul secolului V î.e.n., cum sînt cele de la Băița (necropola de la Băița cuprinde majoritatea mormintelor de incinerare — șapte din 12 — descoperite în necropolele enclavei scitice din Transilvania, deși mormintele din această necropolă reprezintă doar 5% din totalul mormintelor aparținînd acestui grup).

Necropola de la Băița vine deci să confirme prin toate elementele sale, inclusiv din punct de vedere cronologic, o mențiune făcută în trecut de Herodot (IV,104), din care rezultă că pe la jumătatea secolului V î.e.n. (dată la care își scria și-și făcea cunoscută opera părintele istoriei), agatârșii adoptaseră deja multe obiceiuri locale, datorită cărora în multe privințe se asemănau cu populația traco-geto-dacică autohtonă.

⁵⁷ V. A. Ilinskaia. *op. cit.*, p. 85. și urm.: vezi și V. A. Bașilov. în SA. 2. 1963. mai ales p. 153, 155, 157.

A B R E V I E R I

- ActaMN** — Acta Musei Napocensis, Cluj.
- DolgSz** — Dolgozatok a M. Kir. Ferencz Józef Tudományegyetem Archaeologiei Intézetéből Szeged, I (1925) — XIX (1943).
- EiMitt** — Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn, Budapesta.
- FI** — File de istorie, Bistrița.
- IIR** — Izvoarele istoriei României, I, București, 1964.
- Ilinskaia, SDLL** — V. A. Ilinskaia, Skify Dneprovskogo lesostepnogo Levoberez'ja, Kiev, 1968.
- In memoriam CD** — In memoriam C. Daicoviciu, Cluj, 1974.
- MA** — Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.
- PSA** — Problemy skifskoj arheologii, Moskova, 1971.
- RM** — Revista Muzeelor, București.
- VSSA** — Voprosy skifo-sarmatskoj arheologii, Moskova, 1952 (1954).
- ZfE** — Zeitschrift für Ethnologie, Berlin.